

алізувалися б через відповідну національну економічну політику, проблема докладної правової регламентації процесу формування і реалізації економічної політики не була б настільки актуальною. За існуючого етапу формування таких еліт в порядку дискусії доцільно було б запропонувати фіксацію економічної стратегії держави в законодавчій формі саме окремого спеціального конституційного закону. (Попри всю дискусійність питання щодо права на існування таких законів.) Цей захід за умови забезпечення об'єктивного та широкого за своїм форматом процесу участі в формуванні змісту такої стратегії, дозволив би «застрахуватися» від коливань політичної кон'юнктури, тиску лобістів різноманітних вітчизняних та іноземних економічних угруповань.

Отже, слід зазначити, що господарсько-правове законодавство України формується і функціонує в умовах хронічної конституційно-правової недостатності, і це положення має викликати занепокоєння ніяк не менше, ніж спекулятивно нав'язана суспільству проблематика трансформацій форми правління та державного устрою України.

Надійшла до редколегії 10. 07. 06

А. Степанюк, кандидат юридичних наук (НЮА України)

Система правового регулювання в міжнародному приватному праві

На сьогоднішній день міжнародне приватне право (далі — МПрП) перебуває на стадії реформування через оновлення законодавства, що породжує нагальність наукового дослідження правового регулювання відносин, пов'язаних з іноземними правопорядками. Особлива важливість цієї проблеми відчувається з огляду на зростання, ускладнення і диверсифікацію міжнародних приватних контактів українських суб'єктів з іноземними, міграційні процеси, глобалізацію ринків товарів, праці тощо. Не маючи у своєму арсеналі для регулювання цих суспільних відносин відповідної правової бази, годі сподіватись на захист прав національних суб'єктів у міжнародній приватній сфері, розвиток рівноправної співпраці з іноземними контрагентами, побудову повноцінних економічних, культурних, особистих та інших зв'язків, поліпшення іміджу держави як на внутрішньому, так і на зовнішньому ривні.

Не буде перебільшенням стверджувати, що на ситуацію повільного оновлення законодавчих настанов впливає недостатня оцінка представниками науки МПрП в Україні проблем правового регулювання. Разом із цим слід зазначити, що останнім часом окремі елементи правового регулювання відображаються в науковій літературі. Зокрема, на рівні статей за останній період було досліджено мету правового регулювання, його об'єкт, вказувалось на важливість запровадження в Україні внутрішнього законодавства для впорядкування приватних відносин з іноземними характеристиками¹. Проте дотепер в науці МПрП спроб на подолання вакууму теоретичних досліджень правового регулювання в їх системному вигляді не спостерігалось.

Нагальну потребу в нормативному закріпленні правового регулювання викликають, зокрема, розвиток суспільного життя, інтереси держави щодо свідомого, чітко встановленого правового регулювання, необхідність захисту інтересів національних суб'єктів на міжнародно-приватному просторі тощо. Чим більше зростає кількість міжнародно-приватних відносин, чим більш різноплановими і диверсифікованими вони стають, тим більше це викликає необхідність у створенні і заснуванні в нормативних актах відповідного правового регулювання, яке було б в змозі забезпечити орієнтири, легальну базу, правове підґрунтя для вирішення у першу чергу колізійних проблем, а також можливість розв'язання по суті спірних ситуацій у сфері МПрП. Тому нормативне встановлення правового регулювання має містити загальні стандарти вирішення колізій як центральної проблеми МПрП, що може бути ефективним засобом у забезпеченні юридичного впливу на сферу міжнародних приватних відносин, слугувати їх упорядкуванню й гармонізації.

Із розвитком взаємодії між приватними особами, яка спостерігається на сьогодні, об'єктивно збільшується сфера необхідного правового регулювання, потребує розроблення і втілення в життя механізм його реалізації, у тому числі запровадження новітніх правових засобів для відповідного впорядкування суспільних відносин, пов'язаних з двома або декількома правопорядками, змінюється мета правового регулювання, переоцінюються, наповнюються новим змістом принципи МПрП, одержують сучасне звучання основні категорії МПрП і т. д.

¹ Див.: *Степанюк А. А.* Мета законодавства у сфері міжнародного приватного права // Проблеми законності. – 2004. – Вип. 70. – С. 104–110; *її ж.* Об'єкт міжнародного приватного права // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 3(38). – С. 126–133; *її ж.* Реформа законодавства у сфері міжнародного приватного права // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 11. – С. 8–10.

Вивчення проблем правового регулювання має й важливий методологічний підтекст: через дослідження даної категорії виникає можливість розкриття єдності комплексу правових явищ, як, наприклад, мети, предмета, методу, принципів, вивчення їх значення, правової сутності, ролі, функцій в межах загальної системи правового регулювання, що за інших умов залишаються поза увагою галузевих дослідників на узбіччі традиційних теоретичних уявлень, які у кращому разі використовуються лише як допоміжні, додаткові чинники, що мимохідь застосовуються при побудові системи права і відмежуванні галузей одна від одної.

Слід зазначити, що теоретичний аналіз окремих проблем МПрП, наприклад, колізійних прив'язок, колізійних норм, деяких засобів розв'язання колізій і подолання зіткнень правових систем був виправданий на початку зародження МПрП, при низькому рівні зв'язків у міжнародно-приватній сфері. З висоти теперішнього часу його можна порівнювати з дослідженням у біології на клітинному рівні, що, не применшуючи важливого значення подібних дій, на сьогодні не можна визнати достатнім для комплексного доктринального осмислення всього багатоманіття, різноплановості й різноаспектності процесів і явищ, які відбуваються у царині міжнародно-приватної взаємодії. Тому підвищуються вимоги до науки, ставляться нові завдання з розроблення адекватних сучасним умовам засобів регламентації специфічних приватних відносин з міжнародними характеристиками, які необхідно вирішувати на глобальному рівні дослідження правового регулювання. Наукова розробка цієї проблеми у теоретичній сфері сприятиме поліпшенню праворозуміння, усвідомленню функцій, завдань правового регулювання, а у практичній сфері допоможе визначитись зі сферою, межею правового регулювання, предметом, методами тощо.

У цьому контексті видається обґрунтованим наукове дослідження правового регулювання, адже для практичного розв'язання проблем у міжнародно-приватній сфері, що з кожним днем збільшуються і ускладнюються, обійтись без теоретичного осмислення даного феномена неможливо. У свою чергу без наукового підґрунтя, запровадження у законодавстві правового регулювання не може бути ефективним. Тому метою цієї статті є окреслення поняття правового регулювання, що зумовлено обсягом даної роботи.

Для досягнення цієї мети слід звернутись до аналізу правової літератури з теорії права, де це питання розуміється у широкому і вузькому значеннях. Прибічники першого напряму переконані у тому, що правове регулювання — це всі або різноманітні форми впливу держави на

свідому поведінку осіб — суб'єктів суспільних відносин¹. Прихильники протилежної думки вважають, що правове регулювання — один із способів упорядкування суспільних відносин, що зводиться до нормативного встановлення стандартів, меж належної й можливої поведінки².

З метою визначення того, що ж дійсно лежить за поняттям правового регулювання МПРП, є його істиною сутністю, слід звернутися до дослідження системи цієї правової абстракції, визначитись з тим, які елементи належать до неї, яку структуру вони формують, адже структура, що розуміється як система відносин елементів у рамках цілого, як цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів, становить один з найважливіших компонентів якісної характеристики об'єкта, явища, що вивчаються³.

Отже, першим елементом, центральною категорією, яку слід визнати основоположним нормативним підґрунтям правового регулювання, є його мета, адже без цієї категорії правове регулювання втрачає свій сенс, спрямованість і керованість. І хоча не всі правники погоджуються з подібною оцінкою мети, вважаючи, що остання взагалі не є правовим поняттям, що вона знаходиться поза правом, за його межами, а саме у політичній свідомості, вони так чи інакше визнають, що мета не є простою констатацією дійсності. Вона фіксує її суперечливість, недостатність, виражає прагнення усунути недоліки, надолужити нестатки, а тому включає в себе не тільки констатацію дійсного, суцього, а й вказівку на належне, те, що повинно бути⁴. І якщо взяти до уваги те, що мета в нормативних актах є виразом у першу чергу інтересів і волі держави, що характеризує саме юридично-належне, то сферою і проявом останнього є саме право, що доводить правовий характер мети правового

¹ Див.: *Явич Л. С.* К вопросу о предмете и методе правового регулирования // Вопросы общей теории советского права / Под ред. С. Н. Братуся. — М., 1960. — С. 47; *Алексеев С. С.* Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. — М., 1966. — С. 5; *Шабалин В. А.* Системный анализ механизма правового регулирования // Сов. государство и право. — 1969. — №10. — С. 123–124; *Лукашева Е. А.* Социалистическое правосознание и законность. — М., 1973. — С. 16.

² Див.: *Горшенев В. М.* О демократизации правового регулирования в современный период // Право и коммунизм / Под ред. Д. А. Керимова. — М., 1968. — С. 87; *Сырых В. М.* Теория государства и права: Учебник для вузов. — М., 1998. — С. 128; *Марксистско-ленинская общая теория государства и права. Основные институты и понятия.* — М., 1970. — С. 388; *Лазарев В. В.* Сфера и пределы правового регулирования // Советское государство и право. — 1970. — № 11. — С. 40.

³ Див.: *Иенатенко Г. В.* Международное право и общественный прогресс. — М., 1972. — С. 25.

⁴ Див.: *Лукашева Е. А.* Вказ. праця. — С. 187.

регулювання. Тому слід погодитися з думкою про те, що правова нормативність мети — її керівний елемент¹. Більше того, саме мета у системі правового регулювання визнається одним із важливих системоутворюючих чинників². За допомогою фіксації мети правового регулювання, тобто того, що прагнуть одержати, використовуючи певний нормативний матеріал, можна досягти такого стану врегульованості і впорядкованості суспільних відносин, який би узгоджувався з потребами у відповідному правовому впливі.

Все це дозволяє дійти висновку про те, що у системі правового регулювання у сфері МПрП для свого досягнення мета повинна відігравати керівну роль, зумовлювати існування всіх інших елементів системи, організовувати їх взаємодію і взаємозв'язки. З огляду на наведене важливого значення набуває встановлення мети в основному нормативному акті з МПрП. Причому її текстуальне встановлення має бути адекватним інтересам, потребам, намірам правотворень, особливостям суспільних відносин з міжнародно-приватною природою, а також іншим елементам системи правового регулювання: специфічним принципам, методам, особливим засобам розв'язання колізій тощо. Тому саме усвідомлення і фіксація мети правового регулювання міжнародно-приватних відносин повинні бути першочерговим етапом формування правових настанов у законі про МПрП. Без цілепокладання неможливо створити струнку і виважену систему правових засобів і настанов, унеможливиться ефективне впорядкування означених суспільних відносин, стане проблематичним уникнення складностей при правозастосуванні.

Наступним, не менш важливим, ніж мета, елементом системи правового регулювання є принципи МПрП. У правовій літературі вони оцінюються як керівні ідеї, визначальні уявлення, основоположні засади права. Як і мета, правові принципи зумовлюють єдність, спрямованість правового регулювання, окреслюють визначальні, характерні риси його змісту при впорядкуванні відносин міжнародно-приватного характеру. За допомогою принципів права можна виявити соціально-економічну, політичну, моральну природу права й опанувати його фактичний зміст, сутність його окремих галузей, інститутів, норм³.

Разом з цим правові принципи майже ніколи не зазначаються у переліку елементів системи правового регулювання в теорії права. І да-

¹ Див.: *Нено Неновски*. Право и ценности. – М., 1987. – С. 109, 119, 207.

² Див.: *Афанасьев В. Г.* Системность и общество. – М., 1980. – С. 35.

³ Див.: *Алексеев С. С.* Общая теория социалистического права (Курс лекций): Учеб. пособ. – Свердловск, 1963. – Вып. 1. – С. 152.

ремно, адже такий підхід не відображає місця, природи, значення принципів для нормативної системи впорядкування відповідних суспільних відносин. На користь віднесення принципів до елементів правового регулювання виступає їх якість нормативності, адже принципи права об'єктивно існують (прямо чи опосередковано) тільки у правових нормах. Ті ж ідеї, начала, що не знайшли свого матеріального втілення у нормативному матеріалі, не можна відносити до принципів права: вони можуть мати політичне, культурне, ідеологічне, моральне, традиційне або інше значення, бути складовими правосвідомості, правової культури, висновками науки тощо, але не принципами права. Одночасно ті керівні начала, що втілені у правових нормах, одержують значення принципів, що допускає їх у систему правового регулювання як один з її головних елементів. Тому не буде перебільшенням стверджувати, що на основі принципів права здійснюється фактичне впорядкування суспільних відносин, вирішуються спірні ситуації, розв'язуються правові конфлікти. Принципи права є необхідною правовою основою у правотворчості для впорядкування нормативного матеріалу (внесення доповнень, скасування застарілих, прийняття нових правових настанов). Важливе значення мають принципи права і при прогалиності правового регулювання: їм треба заповнювати саме за допомогою правових принципів¹. Слід також особливо підкреслити системоутворюючу якість правових принципів: внутрішня єдність, узгодженість, цілісність, збалансованість досягаються більшою мірою шляхом проникнення в норми єдиних наскрізних засад. Таким чином, принципи права пронизують усі або більшість інститутів, норм певної правової царини, виражають взаємозалежність і взаємозумовленість керівних ідей і окремих норм, в яких виражені методи й інші засоби правового регулювання, а також виступають засобом узгодження мети правового регулювання з іншими правовими настановами.

Що ж стосується власне принципів МПрП, то ними в доктрині традиційно вважають колізійні прив'язки. Так, прив'язку до місцезнаходження нерухомості іменують територіальним принципом, прив'язку до місця проживання чи національності людини — принципом особистого закону, місця вчинення акту — принципом місця його вчинення². Такий підхід не враховує природу принципів, їх загальнозначущість, сутність, правове призначення, зазначені вище. Хибність такої позиції представників теорії

¹ Див.: *Явич Л. С.* Общая теория права. – Л., 1976. – С. 144.

² Див.: *Луц Л. А.* Курс международного частного права: В 3 т. – М., 2002. – С. 188, 194, 207, 219, 222, 226.

МПрП можна продемонструвати, порівнявши, наприклад, прив'язки колізійних норм із санкціями в кримінальному праві, на основі яких, зокрема, можна було б говорити про принцип п'яти років позбавлення волі, чи одного року виправних робіт. А між тим правовим принципом є лише те, що визначає безпосередньо характер, організацію правового регулювання¹.

Тому в межах МПрП слід чітко усвідомлювати, що ті феномени, які іменують принципами, повинні мати якість наскрізності, загальнозначущості, керівної спрямованості на всі або більшість норм чи інститутів. Тому принципами МПрП можна назвати, наприклад, взаємозв'язок національних правових систем, допущення іноземного права на власну територію, ввічливість, імунітет держави, захист слабкої сторони тощо. Названі, а також інші принципи МПрП можуть виконувати безпосередньо регулюючу функцію, визначаючи спрямованість правового впливу, керованість процесу правового регулювання відносин з міжнародно-приватною природою. Разом з цим подібні принципи виражають сутність МПрП, є яскравим виразом його спрямованості, характеру при організації взаємодії з іншими правопорядками, проявляють його істинну сутність, ставлення до регулювання означених відносин, захисту благонабутих за кордоном суб'єктивних прав, акумулюють його ставлення до інших, у тому числі, іноземних суб'єктів права.

Принципи МПрП організують правове регулювання, спрямовують його функціонування, визначають орієнтири для правозастосування, заповнення прогалін, які об'єктивно існують при недостатній врегульованості міжнародно-приватних відносин, визначають курс і напрями реформи законодавства в цій сфері. Зазначені якості, а також їх стрижневість і життєдайність, що організують упорядкування міжнародно-приватних відносин, дозволяють відносити правові принципи до головних елементів системи правового регулювання у МПрП.

Мета, предмет, принципи зумовлюють методи правового регулювання в МПрП. Залежність методів правового регулювання від мети часто підкреслюється у теорії права. Через те, що держава залежно від мети може здійснювати правове регулювання в різні способи, якщо це об'єктивно можливо і допустимо, вона може впливати на впорядкування суспільних відносин тими чи іншими методами². Проте слід відзначити, що методи в МПрП — системні утворення, а це означає, що вони зумовлюються не тільки метою, а й іншими елементами і зв'язками між

¹ Див.: Лукашева Е. А. Вказ. праця. – С. 111.

² Див.: Явич Л. С. К вопросу о предмете и методе правового регулирования. – С. 61; Витченко А. М. Метод правового регулирования социалистических общественных отношений. – Саратов, 1974. – С. 73; Иоффе О. С. Правоотношения по советскому гражданскому праву. – Л., 1949. – С. 41.

ними, а саме: специфікою суспільних відносин, керівними засадами цієї правової царини тощо.

Що ж стосується класифікації методів і визначення їх кількості, то в теорії права з цього приводу є декілька точок зору. Перша, найбільш розвинута і поширена, доводить, що правові методи поділяються залежно від вольової межі учасників суспільних відносин на імперативні і диспозитивні або автономності і підкореності, субординації і координації, централізації і децентралізації і т. д.¹ Інших критеріїв при класифікації не наводиться. Друга концепція заснована на існуванні єдиного методу правового регулювання². Наступна позиція базується на тому, що правові методи підлягають класифікації за різними ознаками, в тому числі на загальних, спеціальних, конкретних підставах, що допускає поділ методів на матеріальні і процесуальні³.

Для обрання того чи іншого напрямку в питанні щодо методів МПРП слід виходити з того, що метод правового регулювання має концентрувати загальні риси правового впорядкування, відображати характер регульованих відносин і бути способом впливу на них, виступати організацією суспільних зв'язків у регульованих відносинах⁴. Через подібні міркування видається цілком виправданим поділ методів МПРП за критерієм змісту на дві основні групи: колізійні й матеріальні методи. Подібний підхід відображає специфіку міжнародно-приватних відносин, узгоджений з метою, принципами, предметом правового регулювання у цій сфері. Протилежна позиція класифікації методів за вольовою ознакою можлива, але практично й теоретично не виправдана: вона не може стати засобом досягнення поставленої мети щодо визначення правопорядку для регулювання міжнародно-приватних відносин і безпосереднього їх упорядкування, не відповідає керівним засадам МПРП щодо взаємозв'язку правових систем, можливості застосування норм іноземного правопорядку, якщо цього потребують зазначені суспільні відносини, не відображає їх пов'язаності більше ніж з однією правовою системою. Відповідно твердження про єдиний метод у сфері правового регулювання не може бути прийнятним через диверсифікованість і

¹ Див.: *Алексеев С. С.* Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. – М., 1999. – С. 371.

² Див.: *Сорокин В. Д.* Правовое регулирование: Предмет, метод, процесс (макроуровень). – СПб., 2003. – С. 112–113.

³ Див.: *Витченко А. М.* Вказ. праця. – С. 79; *Горшенев В. М.* Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. – М., 1972. – С. 85.

⁴ Див.: *Яковлев В. Ф.* Гражданскоправовой метод регулирования общественных отношений. – Свердловск., 1972. – С. 65.

строкатість міжнародно-приватних відносин, множинність напрямів державної правової політики, що потребують використання методів з різними підходами.

Отже, означені колізійні і матеріальні методи МПрП є складовою системи правового регулювання відносин, пов'язаних з двома або більше правопорядками через їх підпорядкованість меті, принципам, предмету, а також їх взаємопов'язаності і взаємозалежності.

Натомість інші категорії, які пропонують представники так званої широкої концепції правового регулювання, як, наприклад, правовідносини, правозастосовні акти, не можуть бути визнані елементами правового регулювання. Правовідносини — на тій підставі, що вони є результатом правового регулювання суспільних відносин (що, до речі, визнається майже всіма представниками теорії права, але не сприймається теоретиками МПрП¹), — не можуть вважатись елементом самого правового регулювання. У свою чергу правозастосовні акти в нашій правовій системі є актами по реалізації права, а не по його встановленню. І якщо нормативні акти слугують виразом правотворчої діяльності, з яких складається чинне право, то ненормативні акти, тобто рішення судів, індивідуальні акти керівництва, не пов'язані зі встановленням права, не є його джерелами, що встановлюють і виражають правові норми². На цій підставі правозастосовні акти не можна визнавати елементами системи правового регулювання. Вони відповідно до висновків теорії права входять до більш широкого поняття «правового впливу»³, що є прийнятним і для МПрП.

Разом із цим формою виразу елементів правового регулювання є норми права, які в межах МПрП можуть бути закріплені як у внутрішньому законодавстві, так і на рівні міжнародних актів.

Подальше дослідження правового регулювання в МПрП здатне сприяти виявленню його сфери, функцій, тенденцій розвитку, що видається важливим з огляду на становлення й необхідність уведення в дію оновленого нормативного матеріалу у сфері МПрП у внутрішнє законодавство України.

Надійшла до редколегії 25. 12. 05

¹ Див.: Степанюк А. А. Категорія «правовідносини» у міжнародному приватному праві // Вісник Академії правових наук України. — 2004. — № 4 (39). — С. 110.

² Див.: Мицкевич А. В. Акты высших органов Советского государства. — М., 1967. — С. 14–15.

³ Див.: Лазарев В. В. Вказ. праця. — С. 39.